

κεφάλαιο 7

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1648) ΕΩΣ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ (1815)

Ο 18ος αιώνας είναι η εποχή του ορθολογισμού και του φιλελευθερισμού. Με τον πρώτο δίνεται το προβάδισμα στην κριτική σκέψη που θέτει υπό αμφισβήτηση όλες τις αξίες των προηγούμενων αιώνων. Με τον δεύτερο αντιτάσσονται στην απολυταρχία τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου και η ελευθερία του ατόμου και προτείνονται βαθιές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Τα δύο αυτά ρεύματα εξέφρασε ο Διαφωτισμός.

Ο ορθολογισμός και ο φιλελευθερισμός ήταν φυσικό να μην αφήσουν ανεπηρέαστη και την οικονομική σκέψη. Η πορεία των οικονομικών μεταβολών τροφοδοτεί τις οικονομικές θεωρίες και αντίστροφα, με αποτέλεσμα η Ευρώπη να γνωρίσει την απαρχή της Βιομηχανικής Επανάστασης και του οικονομικού φιλελευθερισμού κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Οικονομική σκέψη και πράξη συμβαδίζουν και θα επιταχύνουν την επικράτηση ενός νέου οικονομικού συστήματος, του κεφαλαιοκρατικού.

Εξάλλου και οι πολιτικές θεωρίες των διαφωτιστών εφαρμόζονται στην πράξη, κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, με την εκδήλωση μεγάλων επαναστατικών κινημάτων στην Αμερική και στην Ευρώπη. Προηγείται ο επιτυχής αγώνας για την Αμερικανική Ανεξαρτησία, ο οποίος από την άποψη αυτή αποτελεί ορόσημο για τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Αναμφισβήτητα, όμως, το σπουδαιότερο γεγονός στην ιστορία των επαναστάσεων υπήρξε η Γαλλική Επανάσταση (1789-1815). Με το σύνθημα "Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφοσύνη" πέτυχε να ανοίξει νέους δρόμους σε ολόκληρη την Ευρώπη και να ανατρέψει το μέχρι τότε πολιτικό και κοινωνικό χάρτη της. Παρά τις αντιδράσεις που προκάλεσε η επανάσταση αυτή και τις ποικίλες διακυμάνσεις της, συνέβαλε στη γέννηση ενός καινούριου κόσμου με κύρια χαρακτηριστικά τη φιλελευθεροποίηση της κοινωνίας και την εγκαθίδρυση της αστικής τάξης στην εξουσία.

Στο μεταξύ η λατινοκρατία στον ελληνικό χώρο φτάνει στο τέλος της και η Οθωμανική Αυτοκρατορία εισέρχεται, από το 17ο αι. σε τροχιά παρακμής και κρίσης. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ανάλογα με τα εκάστοτε συμφέροντα και τις συγκυρίες επιθυμούν τη διατήρηση ή το διαμελισμό της. Το ζήτημα της τύχης των εδαφών της αχανούς αυτοκρατορίας καθίσταται κυρίαρχο ζήτημα στις διεθνείς σχέσεις και δημιουργεί το λεγόμενο **Ανατολικό ζήτημα**.

---

1. Ο Διαφωτισμός

α. Το πλαίσιο διαμόρφωσης του

Από τα τέλη του 17ου αιώνα οι χώρες της δυτικής Ευρώπης γνωρίζουν ταχύτατους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και πνευματικής προόδου. Αντίθετα, οι χώρες της κεντρικής και της βόρειας Ευρώπης παρακολουθούν από απόσταση τις μεταβολές ή παραμένουν στο περιθώριο. Αλλά ακόμη και μεταξύ των δυτικών χωρών υπάρχει ανισομερής ανάπτυξη, ανάλογα με το βαθμό συμμετοχής τους στις εξελίξεις. Η Αγγλία, για παράδειγμα, αναδεικνύεται από τις αρχές του 18ου αιώνα ως η μεγαλύτερη εμπορική και ναυτική δύναμη στον κόσμο. Η αστική τάξη κατορθώνει να επικρατήσει στην πολιτική σκηνή επιβάλλοντας τη συνταγματική μοναρχία και τον κοινοβουλευτισμό με την **Ένδοξη Επανάσταση** (1688). Έκτοτε η χώρα αυτή θα αποτελέσει τον πόλο έλξης των ανθρώπων εκείνων που απεχθάνονται την απολυταρχία και θέλουν να ζήσουν σε συνθήκες φιλελευθερισμού.

Αντίθετα, στη Γαλλία υπάρχει μια παρατεταμένη κρίση, που καθίσταται ολοένα και οξύτερη. Η απόλυτη μοναρχία αποτελεί τροχοπέδη στη δραστηριότητα και στις επιδιώξεις της αστικής τάξης, η οποία θέτει υπό αμφισβήτηση την πολιτική και κοινωνική δομή του κράτους και επιδιώκει γενικότερες αλλαγές. Η αντιπαράθεση αυτή θα κορυφωθεί προς το τέλος του 18ου αιώνα, όταν πλέον ο μοναρχικός θεσμός, αποκομμένος από τα δρώμενα και χωρίς να έχει συνειδητοποιήσει τις ζυμώσεις που έχουν συντελεστεί στη γαλλική κοινωνία, θα βρεθεί αντιμέτωπος με την κρίση (1789).

Η τάση για πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές, η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της επιστήμης, η πίστη στην πρόοδο του ανθρώπου, αποτελούν μερικές από τις πιο σημαντικές εκφράσεις ενός γενικότερου ιδεολογικού κινήματος της εποχής, του **Διαφωτισμού ή Αιώνα των Φώτων** (1688-1789).

Ανεκτικότητα

Δε μας έδωσες καρδιά για να μισούμε ο ένας τον άλλο και χέρια για να αλληλοσφαζόμαστε, θεέ όλων των όντων, όλης της οικουμένης και όλων των εποχών. Μακάρι οι άνθρωποι να μπορούσαν να θυμηθούν ότι είναι αδέρφια!

Από το Δοκίμιο για την ανεκτικότητα (1763) του Βολταίρου

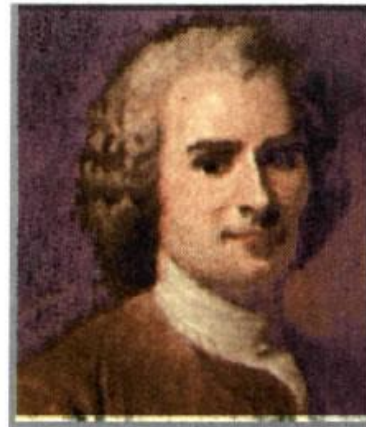
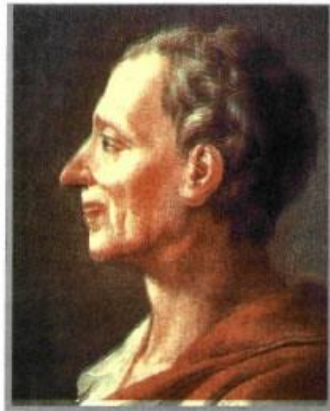
Περί ανεξιθρησκίας

Αμυαλοι, που δε μπορέσατε να λατρέψετε αγνά το Θεό που σας έπλασε. Ούτε ποτέ σας, άμιοιροι, ωφεληθήκατε από το παράδειγμα που σας έδωσαν οι απόγονοι του Νώε, οι Κινέζοι λόγιοι, οι Πέρσες ζωροαστρικοί και τόσοι άλλοι σοφοί. Θηρία που τρέφεστε με προλήψεις, όπως ο κόρακας τρέφεται με ψοφίμια!

Αυτή η φρικτή διχόνοια, που κρατάει εδώ και αιώνες, μας διδάσκει με πολύ πειστικό τρόπο ότι έχουμε χρέος αμοιβαίο να παραβλέπουμε ο ένας τα λάθη του άλλου. Το μεγαλύτερο κακό της ανθρωπότητας είναι η διχόνοια, κι' ένα μόνο βάλσαμο υπάρχει, η αμοιβαία ανοχή.

Από το Φιλοσοφικό Λεξικό του Βολταίρου, μετ. Δ.Ο. Θοιβιδόπουλου.

β. Οι ιδέες και οι φορείς του

Αριστερά: Ο Βολταίρος, προτομή. Λονδίνο, Μουσείο Βικτωρίας και Αλβέρτου

Μέση: Μοντεσκιέ. Ανάκτορο Βερσαλιών

Δεξιά: Ρουσσό, ελαιογραφία. Γενεύη, Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας.

Οι εκφραστές αυτού του νέου πνεύματος, οι φιλόσοφοι, δεν περιορίζονται μόνον στην ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων, αλλά, ξεκινώντας από τις επιτυχίες της επιστήμης και βασιζόμενοι στον **ορθό λόγο** προτείνουν λύσεις για τη βελτίωση του ανθρώπου και την ανάπλαση της κοινωνίας. Έτσι, στρέφονται κατά του θρησκευτικού φανατισμού και επιχειρηματολογούν υπέρ της ανεξιθρησκίας και γενικότερα της πνευματικής ανεκτικότητας. Στον τομέα αυτό διακρίθηκε, κυρίως, ο **Βολταίρος** (1694-1778), ο οποίος, για την υπεράσπιση των ιδεών του, δεν δίστασε να έλθει σε σύγκρουση ακόμη και με την κρατική εξουσία.

Βολταίρος: Ο Φρανσουά Μαρί Αρουέ (François-Marie Arouet, 21 Νοεμβρίου 1694 – 30 Μαΐου 1778), ευρύτερα γνωστός με το ψευδώνυμο Βολταίρος (Voltaire), ήταν Γάλλος συγγραφέας, ιστορικός και φιλόσοφος, διάσημος για το πνεύμα του, τις επιθέσεις του εις βάρος της Καθολικής Εκκλησίας και την υπεράσπιση της ανεξιθρησκίας, της ελευθερίας του λόγου και του διαχωρισμού εκκλησίας και κράτους. Θεωρείται κεντρική μορφή και ενσάρκωση του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα. Υπήρξε επίσης δοκιμογράφος και κορυφαίος εκπρόσωπος του ντεϊσμού.

Στο χώρο των πολιτικών ιδεών οι διαφωτιστές είχαν ως πρότυπο τους το αγγλικό σύστημα διακυβέρνησης και ήταν θεωρητικά επηρεασμένοι από τον **Τζόν Λοκ** (1632-1704), έναν από τους σπουδαιότερους προδρόμους του Διαφωτισμού. Ο Λοκ διατύπωσε την αρχή του κοινωνικού συμβολαίου, ότι δηλαδή οι κυβερνήσεις συγκροτούνται βάσει συμφωνίας με το λαό. Η παραβίαση της συμφωνίας αυτής εκ μέρους των κυβερνώντων παρέχει αυτόματα στο λαό το δικαίωμα της αντίστασης και της επανάστασης.

Σημαντικός εκπρόσωπος των πολιτικών ιδεών του Διαφωτισμού ήταν ο Γάλλος **Μοντεσκιέ** (1698-1755). Στο βιβλίο του με τίτλο **Το Πνεύμα των Νόμων** διατυπώνει τη θεωρία της διάκρισης των εξουσιών σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική με στόχο να αποτρέπεται ο κίνδυνος αυταρχικής διακυβέρνησης. Η θεωρία αυτή άσκησε μεγάλη επίδραση στην πολιτική σκέψη και αποτέλεσε συστατικό στοιχείο των σημαντικότερων πολιτικών και πολιτειακών κειμένων της εποχής (π.χ. της *Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη κατά τη Γαλλική Επανάσταση*).

Τη σκέψη των διαφωτιστών απασχόλησαν και τα ζητήματα της ελευθερίας του ατόμου και της ισότητας των ανθρώπων. Ο **Ρουσσό** (1712-1778) στο έργο του *Κοινωνικό Συμβόλαιο* (1762) υπερασπίζεται την ελευθερία του ανθρώπου και δέχεται ως κυρίαρχη μόνο τη **γενική βούληση**, την οποία πρέπει να εκφράζει και στην οποία οφείλει να υποτάσσεται η εκάστοτε κυβέρνηση. Αυτό όμως προϋποθέτει δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς το σεβασμό των νόμων. Η πολιτική θεωρία του Ρουσσό δεν εγγυάται μόνο την ελευθερία αλλά και την ισότητα, κάτι που όμως απαιτεί μια ριζική αναμόρφωση της κοινωνίας. Η ισότητα, υποστήριξε ο Ρουσσό, υπήρχε στη φυσική κοινωνία και καταργήθηκε, όταν δημιουργήθηκε ο θεσμός της ιδιοκτησίας και της εξουσίας. Για να ξεπεραστεί η κοινωνική ανισότητα, πρέπει, κατά τον Ρουσσό, να επιστρέψουν οι άνθρωποι σε μια ενδιάμεση κοινωνία μεταξύ της φυσικής και της σύγχρονης του, χωρίς αυτό να σημαίνει επιστροφή σε πρωτόγονες συνθήκες διαβίωσης ή απόρριψη της προόδου και του θεσμού της ιδιοκτησίας.

Για τη βελτίωση της κοινωνίας, η οποία αποτελούσε βασικό σκοπό του Διαφωτισμού, αναγκαία προϋπόθεση θεωρήθηκε η παιδεία του λαού. Ο Ρουσσό στο έργο του *Αιμίλιος ή περί Αγωγής* (1762) διακήρυξε το σεβασμό της προσωπικότητας του παιδιού και καθόρισε τις αρχές μιας παιδαγωγικής μεθόδου που βασίζεται στη **φυσική διδασκαλία**.

Από τους διαφωτιστές προτάθηκαν, επίσης, κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για την προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου. Σημαντικό υπήρξε στον τομέα αυτό το έργο του **Μπεκαρία**, (1738-1794) ο οποίος στο βιβλίο του *Περί εγκλημάτων και ποινών* (1764) αναφέρεται στον εξανθρωπισμό της ποινικής δικαιοσύνης. Τέλος, άλλοι διαφωτιστές μίλησαν και για την **κατάργηση της δουλείας**.

Συγκέντρωση στο σαλόνι της πλούσιας αστής μαντάμ Ζοφρέν. Έργο ζωγραφικής του Λεμονιέ (G. Lemonnier), 18ος αιώνας, Ρουέν.

Στον ουρανό από όποιο δρόμο θέλει ο καθένας

Η Αγγλία είναι η χώρα των δογμάτων. Ένας Άγγλος, ως ελεύθερος άνθρωπος, πηγαίνει στον ουρανό από όποιο δρόμο θέλει. Αν υπήρχε στη χώρα αυτή μια θρησκεία, τότε θα υπήρχε ο φόβος του δεσποτισμού, Αν υπήρχαν δύο, θα κινδύνευαν να αλληλοεξοντωθούν. Αλλά υπάρχουν τριάντα και ζουν όλες ειρηνικά και ευτυχείς.

Από τις Φιλοσοφικές Επιστολές (1734) του Βολταίρου.

Ελευθερία και διάκριση των Εξουσιών

Υπάρχουν σε κάθε κράτος τρία είδη εξουσίας: η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική. Αν η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία είναι συγκεντρωμένες στο ίδιο ή στα ίδια πρόσωπα, δεν υπάρχει ελευθερία. Καραδοκεί ο κίνδυνος μήπως ο μονάρχης ή το κοινοβούλιο θεσπίσει νόμους τυραννικούς και τους εφαρμόσει. Στους Τούρκους, όπου και οι τρεις εξουσίες είναι συγκεντρωμένες στο σουλτάνο, επικρατεί ένας φρικαλέος δεσποτισμός.

Από το Πνεύμα των Νόμων (1748) του Μοντεσκιέ.

Για μια δημοκρατική διακυβέρνηση του λαού

Μόνο η γενική βούληση μπορεί να ασκεί τις εξουσίες του κράτους. Ο λαός οφείλει να είναι ο δημιουργός των νόμων στους οποίους υπακούει. Η νομοθετική εξουσία ανήκει στο λαό, και δεν μπορεί να ανήκει σε κανέναν άλλο παρά μόνον σ' αυτόν.

Από το Κοινωνικό Συμβόλαιο (1762) του Ρουσσό.

Τι είναι η Γενική Βούληση

Καθένας από μας συνενώνει τον εαυτό του με την κοινωνία και θέτει όλη τη δύναμη του κάτω από τη γενική βούληση και δεχόμαστε κάθε μέλος ως μέρος αδιαίρετο του συνόλου. Κάθε μέλος της κοινωνίας ενώνεται με όλους και δεν ενώνεται ξεχωριστά με κάθε άτομο.

Η δύναμη των Νόμων

Ενας λαός ελεύθερος υπακούει, αλλά δεν υπηρετεί. Έχει αρχηγούς και όχι αφεντικά. Υπακούει στους νόμους και μόνον σ' αυτούς. Και δεν είναι παρά μόνον με τη δύναμη των νόμων που δεν υπακούει στους ανθρώπους.

Από το έργο Πραγματεία για την καταγωγή και τα βάθρα της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων (1755) του Ρουσσό.

Η πορεία προς τη Γνώση

Αν βοηθήσετε το μαθητή σας να μάθει να παρατηρεί τα φυσικά φαινόμενα, θα του αναπτύξετε γρήγορα την περιέργεια. Αλλά για να τροφοδοτήσετε την περιέργειά του δεν πρέπει να βιάζεστε να την ικανοποιήσετε. Τοποθετήστε τον μπροστά στα προβλήματα και αφήστε τον μόνο του να τα λύσει. Η γνώση του δεν πρέπει να προέρχεται από τη δική σας διδασκαλία αλλά από τη δική του κατανόηση. Δεν πρέπει να μαθαίνει τη γνώση, αλλά να την ανακαλύπτει. Εάν στο μυαλό του μαθητή η λογική αντικατασταθεί με το κύρος του δασκάλου, τότε ο μαθητής θα πάψει να σκέπτεται και θα γίνει φορέας του της αντίληψης των άλλων.

Από το έργο Αιμίλιος ή περί Αγωγής (1762) του Ρουσσό, μετ. Γ. Κόνδη.

γ. Η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού

Τα κέντρα και οι φορείς του Διαφωτισμού πολλαπλασιάστηκαν με την πάροδο του χρόνου. Οι εφημερίδες, τα βιβλία, η *Γαλλική Εγκυκλοπαίδεια*, οι κοινωνικές συγκεντρώσεις σε σαλόνια ή σε άλλους χώρους, οι επιστημονικές ακαδημίες, οι λέσχες και οι μυστικές ενώσεις συνέβαλαν αποφασιστικά στη διάδοση των νέων ιδεών. Ακόμη οι διαφωτιστές ταξίδευαν στο εξωτερικό, όπου εξέθεταν τις απόψεις τους, προσκεκλημένοι συχνά από ηγεμόνες της λεγόμενης **φωτισμένης δεσποτείας**, όπως ήταν ο Φρειδερίκος Β' της Πρωσίας και η Μεγάλη Αικατερίνη της Ρωσίας.

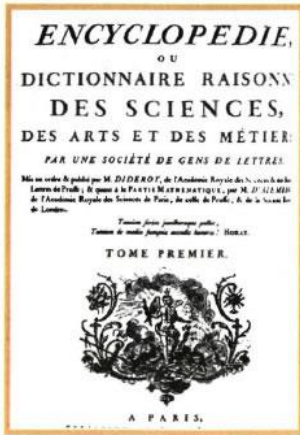
Η νέα ιδεολογία προωθήθηκε αποτελεσματικότερα μέσα από το μετασχηματισμό του λεξιλογίου και τη διαφοροποίηση της σημασίας ορισμένων λέξεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι έννοιες όπως *εξουσία, κράτος, κοινωνία, μεσαία τάξη, φύση, ευτυχία, αρετή, πρόοδος, τεχνική*, εμφανίζονται στο καθημερινό λεξιλόγιο των ευρωπαϊκών γλωσσών κατά το 18ο αι.

Η αρετή

Τι είναι αρετή; Ευεργεσία του πλησίον. Μπορώ να ονομάσω αρετή κάτι άλλο εκτός από αυτό που μου κάνει καλό; Βρίσκομαι σε ένδεια και εσύ είσαι γενναιόδωρος, Βρίσκομαι σε κίνδυνο και εσύ με βοηθάς. Με εξαπατούν και εσύ μου λες την αλήθεια Είμαι αδαής και εσύ με διαφωτίζεις. Θα σε ονομάσω χωρίς δυσκολία ενάρετο. Τι με ενδιαφέρει που είσαι εγκρατής; Αυτό που τηρείς είναι ένα δίδαγμα για την υγεία. Θα πας καλύτερα και σε συγχαίρω γι' αυτό. Έχεις πίστη και ελπίδα; Σε συγχαίρω γι' αυτό ακόμα περισσότερο; Θα σου προσφέρουν την αιώνια ζωή Ο σάφρων κάνει καλό στον εαυτό του, ο ενάρετος κάνει καλό στους άλλους.

Λήμμα από το Φιλοσοφικό Λεξικό του Βολταίρου, 1764, μετ. ΚΙ. Κατσιμάνη

Αριστερά: Η πρώτη σελίδα της Εγκυκλοπαίδειας. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Δεξιά: Σύγχρονες τεχνικές στην αγροτική καλλιέργεια. Εικόνα από την Εγκυκλοπαίδεια.

Ένα μεγάλο μέρος των αντιλήψεων που συνδέθηκαν με ποικίλα κοινωνικά, πολιτικά, επιστημονικά και θρησκευτικά θέματα είχε συγκεντρωθεί, τον 18ο αιώνα, στην περίφημη *Εγκυκλοπαίδεια*, το συλλογικό έργο των 33 τόμων που ολοκλήρωσαν, με τη συμβολή κορυφαίων διανοουμένων και επιστημόνων της εποχής, ο Γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας **Ντενί Ντιντερό** και ο μαθηματικός και φιλόσοφος **Ζαν λε Ρον Ντ'Αλαμπέρ**.

Βέβαια, δεν δίνουν όλοι οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού σ' αυτές τις έννοιες το ίδιο περιεχόμενο, υπάρχουν όμως πολλά πεδία στα οποία αποκαλύπτεται το κοινό πνεύμα του αιώνα. Βρισκόμαστε ενώπιον μιας επανάστασης του λεξιλογίου αντίστοιχης εκείνης των ιδεών. Στον τομέα αυτό η συμβολή των **λεξικών** (όπως το Φιλοσοφικό Λεξικό του Βολταίρου) της εποχής και ιδίως της *Εγκυκλοπαίδειας*, που περιγράφεται ως *Συστηματικό Λεξικό των Επιστημών, των Τεχνών και των Επαγγελμάτων* και εκδόθηκε (1751-1772) από μια ομάδα διαφωτιστών με επικεφαλής τον **Ντιντερό** (1713-1784), υπήρξε αποφασιστική.

δ. Οι επιδράσεις του Διαφωτισμού

Προς μια νέα κοινωνία

Οι νέες ιδέες διαμόρφωσαν το κατάλληλο πνευματικό υπόβαθρο για ριζικές αλλαγές και δρομολόγησαν ραγδαίες εξελίξεις στην Ευρώπη και την Αμερική. Συνέβαλαν στη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου, στη διεύρυνση της εκπαίδευσης, στην υποχώρηση του θρησκευτικού φανατισμού, στην ενίσχυση του αιτήματος για ισότητα μεταξύ των ανθρώπων και για κατάργηση της δουλείας. Αποφασιστική ήταν η επίδραση των ιδεών αυτών σε κρίσιμες στιγμές της παγκόσμιας Ιστορίας: του Λοκ στην αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776), του Μοντεσκιέ στα βασικά άρθρα του Αμερικανικού Συντάγματος (1787) και του Ρουσσό στη Γαλλική Επανάσταση (1789).

Η απήχηση στον ελλαδικό χώρο και στη Βαλκανική

Ο Διαφωτισμός μεταδόθηκε μέσω των παροικιών και στον υπόδουλο Ελληνισμό, με κάποια όμως καθυστέρηση, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Η μεταβολή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών επέτρεψε, στη συνέχεια, τη δημιουργία στον ελληνικό χώρο, κατά την περίοδο 1750-1821, ενός πνευματικού κινήματος ανάλογου του Ευρωπαϊκού, που ονομάστηκε **Νεοελληνικός Διαφωτισμός**.

Αναπτύχθηκε και εδώ έντονη πνευματική δραστηριότητα γύρω από θεμελιώδεις ιδέες (όπως ελευθερία, δικαιοσύνη, ανεξιθρησκία, αρετή, επιστήμη) με αντικειμενικό σκοπό τον φωτισμό των υπόδουλων Ελλήνων, ώστε αυτοί να διεκδικήσουν την απελευθέρωσή τους. Παράλληλα ιδρύθηκαν σχολεία, εκδόθηκαν βιβλία, μελετήθηκαν οι θετικές επιστήμες και επιδιώχθηκε η σύνδεση με την αρχαιότητα.

Οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί των φορέων του Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο έχουν μεγάλο εύρος και εκτείνονται από την προσκόλληση σε παραδοσιακές αξίες μέχρι την πλήρη αποδοχή των ευρωπαϊκών ιδεών.

Σημαντικοί εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι, μεταξύ άλλων, ο Ευγένιος Βούλγαρις, ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Δημήτριος Καταρτζής, οι συγγραφείς της Νεοτερικής Γεωγραφίας Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*. Κορυφαίοι, όμως, αναδείχθηκαν ο **Ρήγας Βελεστινλής** και ο **Αδαμάντιος Κοραής**.

"Να αναλάβη το πεπτωκός ελληνικόν γένος

Κάθε νουεχής φιλόπατρις λυπείται βλέποντας τους δυστυχείς απογόνους των ευκλεεστάτων Αριστοτέλους και Πλάτωνος ή πάντη γεγυμνωμένους από την ιδέαν της φιλοσοφίας ή, αφού εγήρασαν επικεκυφότες εις τα μόνα τα σπάνια της ελληνικής διαλέκτου βιβλία, να εκαρποφορήθησαν πολλά ολίγον ή παντελώς.

Οντας φύσει φιλέλλην, δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του Γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα, όσον το επ' εμοί, απανθίζοντας από τε της γερμανικής και γαλλικής γλώσσης τα ουσιωδέστερα της Φυσικής Ιστορίας, τα οποία δια να γένουν πλέον εύληπτα, συνέπονται κατ' ερωταπόκρισιν διδασκάλου και μαθητού, έως εις ένα μέρος.

Αναγινώσκοντες λοιπόν, οι μέν αγχίνοες ας επικαρπώνται τα ωφελήματα, οι δε τρόφιμοι ήδη και θιασώται της Φυσικής ας μη με κατηγορήσουν δια το ύφος. Αλλ' ας καταβάλουν ευμενώς έκαστος έρανον ό,τι βούλεται οπού, βοηθούμενον πανταχόθεν, να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν Γένος.

Από τον πρόλογο του βιβλίου του Ρήγα, Φυσικής Απάνθισμα (1790).

Αριστερά: Ευγένιος Βούλγαρης, ελαιογραφία τον Διονυσίου Τσόκου, συλλογή Πανεπιστημίων Αθηνών.

Μέση: Ρήγας Βελεστινλής, σχέδιο σε χαρτί, αρχές 19ου αι., του Νικόλαου Μοσχοβάκη. Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Δεξιά: Ο Αδαμάντιος Κοραΐς, ελαιογραφία του Διονυσίου Τσόκου (1805;-1862), συλλογή Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο **Ρήγας Βελεστινλής ή Φεραίος** (1757-1798) επιδιώκει μέσα από το μεταφραστικό και το πρωτότυπο συγγραφικό έργο του να καταστήσει τους Έλληνες κοινωνούς της δυτικής σκέψης και να τους προετοιμάσει για τη διεκδίκηση της ελευθερίας τους. Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή είναι το έργο του *Φυσικής Απάνθισμα*, με το οποίο επιχειρεί να εμφυσήσει στους συμπατριώτες του την ορθολογική σκέψη μέσω των φυσικών επιστημών.

Εμπνευσμένος ο Ρήγας από τον άνεμο της ελευθερίας που πνέει στη Γαλλία και τη δυτική Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα, τυπώνει μια σειρά από χάρτες, μεταξύ των οποίων και τη *Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος*, όπου δείχνει παραστατικά την έκταση και την ακτινοβολία του Ελληνισμού, καθώς και βιβλία με πατριωτικό περιεχόμενο, από τα οποία το πιο σημαντικό είναι η *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, μέρος του οποίου αποτελεί και ο περίφημος *Θούριος*.

Ο Ρήγας οραματιζόταν κοινή εξέγερση όλων των βαλκανικών λαών εναντίον του δυνάστη και την ίδρυση μιας παμβαλκανικής **Ελληνικής Δημοκρατίας**. Τα επαναστατικά του όμως σχέδια ματαιώθηκαν, όταν οι αυστριακές αρχές τον συνέλαβαν στην Τεργέστη μαζί με τους συντρόφους του και τον παρέδωσαν στις οθωμανικές αρχές του Βελιγραδίου, όπου και εκτελέστηκε στις 24 Ιουνίου 1798.

Ο **Αδαμάντιος Κοραΐς** (1748-1833), βαθύτατα επηρεασμένος και αυτός από τη γαλλική σκέψη, είναι υπέρμαχος της εξέλιξης και της προόδου. Απορρίπτει όμως τις επαναστατικές ακρότητες και γι αυτό στις γλωσσικές, πολιτικές και κοινωνικές ιδέες ακολουθεί τη **μέση οδό**. Υπερασπίζεται όμως θερμά τις φιλελεύθερες ιδέες με την *Αδελφική Διδασκαλία* (1798), που αποτελεί δριμύτατο κατηγορητήριο ενάντια στους εθελόδουλους και τους συντηρητικούς. Ο Κοραΐς υποστηρίζει τη μετακένωση, δηλαδή τη μετάδοση στους Έλληνες των αξιών και γενικότερα της παιδείας την οποία οι δυτικοευρωπαίοι δέχθηκαν από την ελληνική κλασική Αρχαιότητα και αφοσιώνεται, από το 1804, στην έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με προλεγόμενα, όπου εκθέτει τις γλωσσικές και παιδαγωγικές του απόψεις.

Κατά του ενθουσιασμού των προοδευτικών εκπροσώπων του Διαφωτισμού για τη δυτική παιδεία εκδηλώθηκαν, όμως, και αντιδράσεις από συντηρητικούς κύκλους. Παράδειγμα αποτελεί το έργο του **Αθανάσιου Πάριου** *Αντιφώνησις προς τον παράλογον ζήλον των από της Ευρώπης ερχομένων φιλοσόφων* (1802).

Παρά τις ιδεολογικές αντιθέσεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρξαν οξύτατες, οι πνευματικές ζυμώσεις συντέλεσαν στην ωρίμαση της ιδέας για εθνική απελευθέρωση που θα στηριζόταν μόνον σε ελληνικές δυνάμεις.

Ο Διαφωτισμός διαδόθηκε και σε άλλες υπό οθωμανική κυριαρχία χώρες της Βαλκανικής, κυρίως όμως στη Μολδοβλαχία με φορείς τους Έλληνες και τους εξελληνισμένους ηγεμόνες.

Η Μέση οδός

Λατρεύω την ελευθερίαν, αλλά θα ήθελα να την βρίσκω θρονιασμένη ανάμεσα στη δικαιοσύνη και τον ανθρωπισμό
Ελευθερία χωρίς δικαιοσύνη είναι καθαρά ληστεία
Μήτε τύραννοι των χυδαίων, ούτε δούλοι της χυδαιότητας αυτών
Μακριά από την Σκύλλαν της απιστίας και την Χάρυβδιν της δεισιδαιμονίας

Τα αγαθά της παιδείας

Η παιδεία, τέκνον μου (τώρα το καταλαμβάνω ο δυστυχής), όταν είναι μοιρασμένη αναλόγως εις έθνος ολόκληρον, γίνεται φραγμός και τοίχος εις τας επιχειρήσεις των κακών ανθρώπων, και αν των διορθώση την ψυχήν, τους αναγκάζει και μη θέλοντας να φαίνονται καλοί. Τίνας αδικούσι πλέον εύκολα οι άδικοι; Τους παιδεύτους, και δια τούτο αδυνάτους να γνωρίσωσιν ή να υπερασπίσωσι τα κτήματά των. Τίνας εκδύνουσι οι κλέπται; Τους ανικάνους να φυλάζωσι τα κτήματά των. Τίνας απατάσιν οι πλάνοι; Οσους η παιδευσία έκαμεν ευκόλους να πλανώνται.

Από τον Παπατρέχα του Κοραή

Ερωτήσεις

- 1. Αφού μελετήσετε προσεκτικά τα παραθέματα από το έργο του Βολταίρου, να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα:**
  - Ποια χώρα θεωρεί ο Βολταίρος υπόδειγμα για την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης;
  - Σε ποιους αναφέρεται η πρώτη παράγραφος του παραθέματος 'Περί Ανεξιθρησκίας';
  - Γιατί είναι αναγκαία η αμοιβαία ανοχή των ανθρώπων, κατά τον Βολταίρο;
- 2. Ποια είδη πολιτευμάτων διακρίνει ο Μοντεσκιέ (βλ. σχετικό παράθεμα) και ποιον κίνδυνο επισημαίνει;**
- 3. Ποιο περιεχόμενο δίνει ο Ρουσσό στη Γενική Βούληση και ποια θέση κατέχει ο νόμος στη θεωρία του για την πολιτική ζωή (συμβουλευθείτε τα σχετικά παραθέματα);**
- 4. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο της έννοιας αρετή (βλ. σχετικό παράθεμα). Για ποιους λόγους οι διαφωτιστές έδιναν αυτό το περιεχόμενο στην αρετή;**
- 5. Ποιο νόημα δίνει ο Κοραής στον όρο 'μετακένωση';**
- 6. Ποια θέση εκφράζει ο συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας στο σχετικό παράθεμα; και με ποια επιχειρήματα την στηρίζει;**